

Ризики для збереження запасів зернових в умовах російської агресії

Белашов Є., Русан В. к.е.н, Шевченко А., к.е.н

Унаслідок російського вторгнення 24 лютого 2022 р. заблоковано роботу найпотужніших морських портів України, що практично зупинило експорт зернових культур. Якщо у 2021 р. через морські порти було експортовано 49,5 млн т зернових (93,1 % від їх загального експорту), або, в середньому, 4,1 млн т на місяць, то у березні 2022 р. загальний експорт зерна становив лише 0,2 млн т¹ (рис. 1).

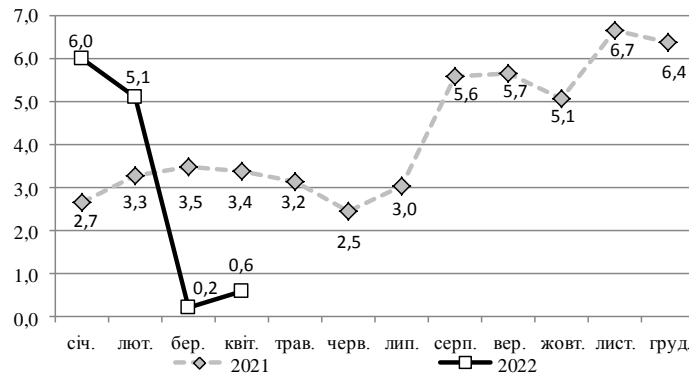

Рис. 1. Динаміка експорту зернових культур з України у 2021–2022 рр., млн т²
Джерело: розраховано за³.

Можливості переорієнтації експорту зернових від заблокованих елементів національної транспортної інфраструктури обмежуються недостатньою пропускною спроможністю залізничної мережі та пропускних пунктів на західному державному кордоні України, обмеженою спроможністю європейських партнерів прийняти, переробити та зберегти додаткові обсяги зернових культур. Відбувається накопичення вагонів на західних прикордонних переходах, яке станом на 21.04.2022 р. склало 29,9 тис. од., причому кількість зерновозів серед них зросла до 6,7 тис. од. або у 2,6 раза (станом на 04.04.2022 р. – 3,2 тис. од.)⁴. Через таку ситуацію у квітні 2022 р. АТ «Укрзалізниця» змушене запровадити обмеження на перевезення злаків окремими прикордонними переходами до Румунії та Республіки Польщі^{5,6}. За прогнозними даними, у квітні АТ «Укрзалізниця» перевезено на експорт близько 600 тис. т зернових⁷. Зважаючи на активну роботу над розширенням переліку переходів, через які здійснюватиметься експорт українського зерна, пропускна

¹Український експорт агропродуктів у березні впав понад як удвічі. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ukrainskij-eksport-agroproduktiv-u-berezni-vprav-ponad-ak-udvici>

²Дані за 2021 р. – за інформацією Державної служби статистики України; за січень–лютий 2022 р. – за інформацією Державної митної служби України; за березень 2022 р. – за інформацією міністра аграрної політики і продовольства України. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ukrainskij-eksport-agroproduktiv-u-berezni-vprav-ponad-ak-udvici>

³Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua; Державна митна служба України. URL: <https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/>

⁴Накопичення вагонів на прикордонних станціях продовжує зростати. URL: <https://www.railinsider.com.ua/>

⁵УЗ обмежила перевезення зернових до Румунії. URL : <https://www.railinsider.com.ua/uz-obmezhylya-vantazhni-perevezennya-zernovyh-do-rumuniyi/>

⁶УЗ оголосила нову конвенцію щодо перевезень до Польщі. URL : https://www.railinsider.com.ua/uz-ogolosyla-novu-konvenziiyu-shhodo-perevezen-do-polshhi/?fbclid=IwAR1c2jejVkJFcN-qp3hK50qmX_1bymaiE21AasHYLX-kQQWQooKT08XzbbJQ

⁷Обсяги навантаження зернових у квітні вже перевищили березневий показник. URL : https://www.railinsider.com.ua/za-20-dniv-kvitnya-obsyagy-navantazhennya-uz-zernovyh-perevyshhyly-bereznevi/?fbclid=IwAR2RwOBEUHgePaaBj5_8GKSeHOIjuix0Pi1j1r1AvpdvyEizvRXuXFVFixg

спроможність пропускних пунктів на державному кордоні України може додатково зрости більш ніж на 500 тис. т на місяць⁸. Таким чином, **максимальна теоретична пропускна спроможність складатиме близько 1100 тис. т зернових на місяць**. До початку збору нового врожаю, протягом травня–червня 2022 р., навіть за умови подолання можливого дефіциту навантажувальних потужностей у розмірі 500 тис. т на місяць, на експорт вдасться вивезти не більше 2,2 млн т зерна.

Відповідно до прогнозного балансу попиту та пропозиції на 2021/2022 маркетинговий рік виробництво зерна, за попередніми даними Держстату, складатиме 85,7 млн т, зокрема пшениці – 30,1 млн т; внутрішнє споживання на рівні 19 млн т, зокрема пшениці – 7 млн т буде повністю забезпечено за рахунок власного врожаю. Станом на 1 березня 2022 р., за оперативними даними Державної митної служби України, зернових експортовано 43 млн т, зокрема пшениці – 18 млн т (з неї продовольчої – 12,1 млн т та фуражної – 5,9 млн т)⁹. Прогнозоване очікування залишку до експорту складає 8,2 млн т, з них близько 2 млн т – продовольча пшениця, 6,2 млн т – фуражна¹⁰.

Зважаючи на те, що станом на 05.04.2022 р. в Україні залишилось 22 млн т зерна, яке може бути експортоване без ризику для продовольчої безпеки України, **за наявної динаміки більш ніж 19 млн т зернових урожаю 2021 р. експортувати не вдасться**¹¹.

Враховуючи втрату близько 30 % посівних площ через вторгнення РФ, прогнозовані обсяги врожаю зернових культур за 2022 календарний рік становитимуть 48 млн т (без урахування фактору російського вторгнення збір зернових у 2022 р. міг бути більшим на 40 % та становити майже 80 млн т)^{12,13,14}. Зважаючи на динаміку виробництва зернових культур 2021 р., можна орієнтовно прогнозувати динаміку збору врожаю 2022 р. (без урахування можливих перешкод з боку агресора, зміни площ сільськогосподарських земель, що знаходяться під контролем України, істотних коливань погодних умов та нашествия шкідників) (рис. 2).

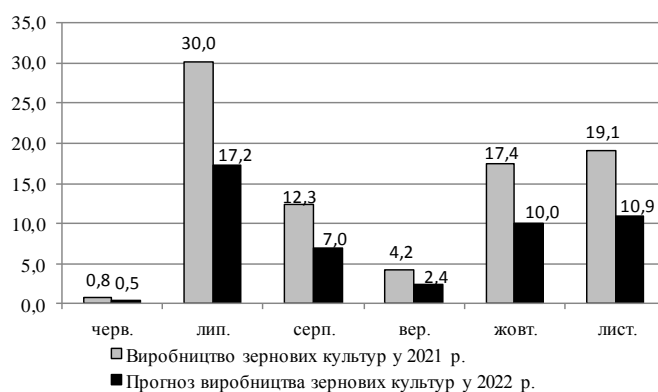

Рис. 2. Прогнозна динаміка виробництва зернових культур в Україні у 2022 р., млн т.
Джерело: авторські розрахунки.

⁸«Укрзалізниця» рятуватиме продовольчий експорт з України. URL: <https://business.rayon.in.ua/news/494713-ukrzaliznitsya-ryatuvatime-prodovolchiy-eksport-z-ukraini>

⁹Звернення Мінагрополітики до суб'єктів зернового ринку. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zvernennya-minagropolitiki-do-subyektiv-zernovogo-rinku>

¹⁰В Мінагрополітики обговорили з аграрними асоціаціями питання зернового ринку. URL: <https://minagro.gov.ua/news/v-minagropolitiki-obgovorili-z-agrarnimi-asociaciyami-pitannya-zernovogo-rinku>

¹¹Через великі залишки зерна УЗА просить уряд відновити експорт пшениці. URL: <https://latifundist.com/novosti/58698-cherez-veliki-zalishki-zerna-uz-a-prosit-uryad-vidnoviti-eksport-pshenitsi>

¹²Оприлюднено прогноз валового збору зерна в Україні на агросезон 2022 р. URL: <https://superagronom.com/news/14896-ozvucheno-prognoz-valovogo-zboru-zerna-v-ukrayini-na-agrosezon-2022-r>

¹³Україна зможе засіяти 70–80 % посівних площ – Мінагрополітики. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1971951-ukrayina-zmozhe-zasiyati-70-80-posivnikh-plosch-minagropolitiki>

¹⁴Україна може отримати новий урожай на рівні 63 млн т зернових та олійних. URL: <https://uga.ua/news/ukrayina-mozhe-otrimati-novij-vrozhaj-na-rivni-63-mln-t-zernovih-ta-olijnih/>

На початок війни елеваторні потужності України становили більш ніж 57 млн т, проте станом на квітень 2022 р. на тимчасово окупованих територіях та в зоні бойових дій знаходились потужності зі зберігання зерна у приблизному обсязі 14 млн т^{15, 16}. Зважаючи на численні випадки обстрілів та руйнувань зерносховищ російськими загарбниками, розкрадання елеваторного обладнання, а також відсутність умов для штатної роботи окремих елеваторів, загальні потужності зберігання зернових під контролем України можуть становити 35–40 млн т^{17, 18}.

Зважаючи на прогнозу динаміку балансу зернових у 2022 р., брак потужностей зі зберігання на кінець збору врожаю 2022 р. у листопаді становитиме понад 17 млн т (табл. 1).

Таблиця 1

Прогнозна динаміка балансу запасів зернових культур та потужностей зі зберігання у 2022 р., млн т

Динаміка балансу	бер.	квіт.	трав.	черв.	лип.	серп.	вер.	жовт.	лист.
Запаси зернових	21,8	21,2	20,1	17,9	32,3	36,7	35,4	43,6	51,8
Брак потужностей зі зберігання зернових								6,1	14,3

Джерело: авторські розрахунки.

Цей прогноз не враховує виробництво зернобобових та олійних культур, яке, за збереження структури сільськогосподарського виробництва 2021 р., може скласти додаткові 8 млн т, отже загальний брак елеваторних потужностей у листопаді може сягнути 22 млн т. Таким чином, за прогнозованої динаміки експорту в обсязі 1100 тис. т на місяць, **загальні втрати зернових у 2022 р. можуть сягнути 20 млн т.** Отже, зважаючи на обмеженість можливостей елеваторної інфраструктури України щодо зберігання зерна, існує ризик втрати близько половини врожаю 2022 р., що спричинить банкрутства сільськогосподарських підприємств та значні ризики для економічного відтворення виробничого циклу наступного року¹⁹.

Альтернативою може стати нарощування внутрішньої переробки та експорту додаткових обсягів зернових, насамперед пшениці та кукурудзи. За оцінками експертів борошномельної галузі, потенціал українських потужностей з переробки зерна у борошно та крупи складає 6,5 млн т, що у 2,5 раза більше за наявні обсяги виробництва. До того ж, перша десятка найбільших виробників борошна в Україні станом на 11.04.2022 р. не знаходилася на тимчасово окупованій території²⁰.

У 2021 р. середньомісячний обсяг виробництва пшеничного та пшенично-житнього борошна становив 96,2 тис. т, а експорту – 8,8 тис. т (рис. 3). Ще до початку російського

¹⁵Проблеми експорту зерна через ЄС та потужностей зберігання в Україні. URL: <https://elevatorist.com/blog/read/761-eksport-cherez-suhoputni-shlyahi-do-yes-mojlivosti>

¹⁶Потужності на окупованих територіях та в зоні бойових дій. URL: <https://elevatorist.com/blog/read/775-ukrayinski-elevatori-v-umovah-viyni>

¹⁷Українська агрокомпанія втратила 2 елеватори в Луганській області. URL: <https://elevatorist.com/novosti/14595-ukrayinska-agrokompaniya-vtratila-2-elevatori-v-luganskiy-oblasti>

¹⁸Російські окупанти розбили та обікрали елеватор на Сумщині. URL: <https://elevatorist.com/novosti/14550-rosiyski-okupanti-rozbili-ta-obikrali-elevator-na-sumschini>

¹⁹Щодо необхідності прискорення розвитку інфраструктури аграрного ринку в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/shchodo-neobkhidnosti-pryskorennya-rozvytku-infrastruktury-ahrarnoho-gynku>

²⁰Робота борошномелів під час війни : навантаження і проблеми. URL : <https://www.ukrmillers.com/muka/robotaboroshnomeliv-pid-chas-vijni-navantazheniya-i-problemi>

вторгнення у січні 2022 р. попри нарощування виробництва порівняно з січнем попереднього року місячний експорт скоротився до рекордно низької позначки – 4 тис. т.

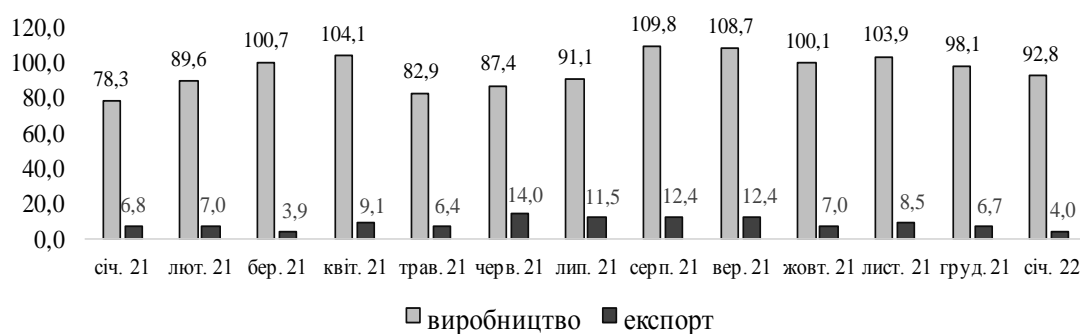

Рис. 3. Виробництво та експорт пшеничного та пшенично-житнього борошна у 2021–2022 рр., тис. т.

Джерело: розраховано за²¹.

Забезпечення внутрішньої переробки зернових створить потенціал для експорту близько 80 тис. т борошна на місяць замість 100 тис. т зерна, що сприятиме збільшенню доданої вартості експорту, поліпшенню фінансового стану підприємств АПК, створенню додаткових робочих місць у борошномельній промисловості, звільненню 20 % пропускну спроможності для здійснення інших експортних перевезень.

Оскільки зберігання борошна не потребує спеціалізованих умов і може здійснюватися у звичайних складських приміщеннях, існує можливість створення значних складських запасів із подальшою реалізацією протягом року, що дозволить мінімізувати втрати врожаю зернових 2021 р. Фасоване борошно може бути контейнеризоване або перевезене звичайними вагонами та неспеціалізованими вантажними автомобілями, що додатково збільшить обсяги експорту.

Розгортання додаткових борошномельних потужностей на 240 тис. т дозволить протягом червня–листопада 2022 р. переробити 1,8 млн т зерна, виробити 1,5 млн т борошна та звільнити пропускну спроможність залізничного транспорту на західних переходах на 360 тис. т вантажів. За такого сценарію втрати зернових складатимуть понад 17 млн т (табл. 2). За можливості розблокування у вересні 2022 р. морських портів України вдасться експортувати додаткові 12,3 млн т, а залишок у розмірі 4,8 млн т переробити на інші продукти: макаронні вироби, крупи, комбікорми або біоетанол. **У такому випадку втрати зернових взагалі не відбудеться.**

Таблиця 2

Прогнозна динаміка балансу запасів зернових культур і потужностей зі зберігання за умови введення додаткових борошномельних потужностей у обсязі 240 тис. т у червні 2022 р., млн т

Динаміка балансу	бер.	квіт.	трав.	черв.	лип.	серп.	вер.	жовт.	лист.
Запаси зернових	21,8	21,2	20,1	17,6	31,7	35,8	35,2	42,1	50,0
Брак потужностей зі зберігання зернових								4,6	12,5

Джерело: авторські розрахунки.

²¹Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua

Україна вже експортує, хоча й у невеликих обсягах (у 2021 р. – на 80 тис. дол. США), пшеничне борошно до ЄС. Обсяги тарифних квот на експорт до ЄС у 2021 р. на пшеницю м'яку, пшеничне борошно та гранули становили 1 млн т. У попередні роки пріоритет надавався експорту пшениці, що обмежувало можливості експорту борошна і було предметом численних скарг борошномелів.

Зважаючи на скасування обмежень на зовнішню торгівлю українськими товарами, яке вже здійснила Великобританія, а також планує провести ЄС, можливості експорту борошна з України можуть значно зрости, що сприятиме суттєвому нарощуванню внутрішніх обсягів переробки зернових^{22, 23}.

Продовольче зерно, яке протягом тривалого часу зберігається й не переробляється, втрачає свої якісні характеристики й переходить до групи фуражного. Зважаючи на значні залишки фуражного зерна, що нині не вдається експортувати, варто сконцентрувати увагу на переробленні такого зерна для задоволення внутрішнього попиту на комбікорми або дерть для тваринництва. Активна підтримка державою ініціативи самозабезпечення населення продовольством у рамках програми «Сади Перемоги»²⁴, серед іншого, передбачає розвиток подвірних господарств і створення умов для утримання й відгодівлі ними худоби та птиці, що потребуватиме відповідної кормової бази. Оскільки вирощування тварин за таких умов не потребуватиме дотримання складних сертифікованих процедур щодо їх утримання та відгодівлі, спрощуються й вимоги щодо кормового забезпечення тварин. Це дозволить задіяти міні-потужності (зернодробарки) для подрібнення зернових культур, що використовуються для відгодівлі худоби, без спеціального їх очищення. Таким чином вдасться збільшити внутрішнє споживання фуражного зерна, сприяти розвитку тваринництва у подвірних та дрібних приватних селянських господарствах.

Квітень 2022 р.

²²Британія скасувала всі мита на експорт з України. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/26/686246/>

²³Євросоюз розглядає скасування тарифів і квот на український експорт – Bloomberg. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/27/novyna/ekonomika/jevrosoyuz-rozhlyadaye-skasuvannya-taryfiv-kvot-ukrayinskyj-eksport-bloomberg>

²⁴Сади Перемоги. URL: <https://www.sadyperemohy.org/>